

Zinātnes politika un pārvaldība zinātniskajās institūcijās: izaicinājumi Latvijā

Īsumā

Latvijas zinātnieki¹ sasniedz pasaules līmeņa rezultātus zinātnē, neraugoties uz daudzkārt mazāku saņemto finansējumu nekā vidēji Eiropas Savienībā (ES), nepietiekamu atbalstu administratīvo funkciju veikšanai ievērojama administratīvā sloga apstākļos un neprognozējamu karjeras vidi. Ilgtspējīgai zinātnes politikai, tostarp zinātniskā darba vērtēšanas sistēmai, būtu jārespektē fakts, ka izcilības standartu sasniegšanai zinātnē vajadzīgi labvēlīgi apstākļi un nosacījumi, ko valsts līdz šim nav nodrošinājusi optimālā apmērā.

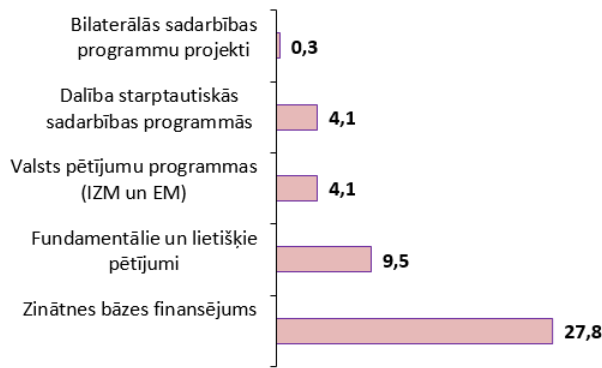
Zinātnieka karjeras pievilcīgumu Latvijā mazina tādi faktori kā publiskās valsts varas institūciju un zinātni administrējošo institūciju nekonsekvence lēmumu pieņemšanā un pieņemto lēmumu izpildē (tostarp par finansējumu zinātnē), terminēts darbs un neprognozējama darba samaksa, ko bieži vien iespējams saņemt, piesaistot galvenokārt konkursu kārtībā iegūtu finansējumu (tātad tas ir pieejams nelielai daļai zinātnieku), birokrātiskas zinātniskā darba pārvaldības tradīcijas, kā arī vāja sadarbība starp zinātni administrējošām institūcijām un zinātnieku kopienām.

Īstenotie kampaņveidīgie atbalsta pasākumi doktorantiem un jaunajiem zinātniekiem var raisīt nepamatotas gaidas par karjeras perspektīvām. Šādi pasākumi, kas īstenoti nolūkā panākt pozitīvu dinamiku zinātniskā personāla ataudzē, būtu jālīdzsvaro ar pasākumiem, kas palielina nodarbinātības un atlīdzības garantijas zinātniekiem vēlīnākos karjeras posmos (t. i., pastāvīgas nodarbinātības modeļi, bāzes finansējuma un zinātnisko projektu finansējuma būtisks palielinājums u. c.). Būtu jāvairās no politikas un finansēšanas risinājumiem, kas veicina noteiktu rādītāju uzlabošanu īstermiņā, taču neieklaujas plašākā sistēmiskā ilgtermiņa risinājumu programmā.

Zinātnieki zinātniskā darba organizācijā Latvijā daudzējādā ziņā atrodas hierarhiskās padotības zemākajā posmā. Projektu zinātnisko vadītāju hierarhiskā padotība dažādām institūcijām, to struktūrvienībām un amatpersonām veido smagnējas administratīvās konstrukcijas, tāpēc izveidojies neskaids kompetenču sadalījums, kas kavē zinātnieku tiešo pienākumu veikšanu, kā arī nereti ietver akadēmiskās brīvības ierobežojumu riskus. Tādēļ būtu veicināma zinātnisko grupu vadītāju autonomija un mazināma to darbības pakārtotība ārējiem faktoriem.

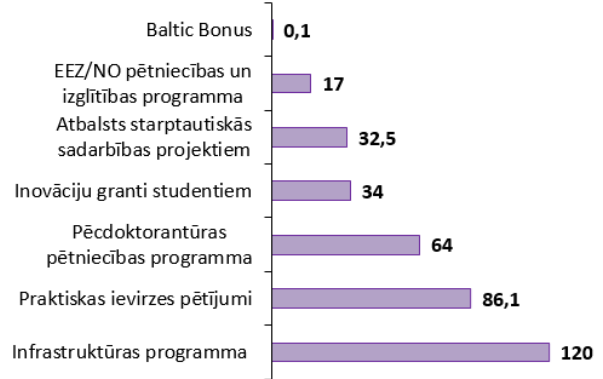
Situācijā, kad zinātnē ilgstoši netiek atvēlēts optimāls finansējums, kas turklāt atbilstu normatīvajos aktos noteiktajam apmēram, sevišķi būtiski ir raudzīties, lai ierobežotie pieejamie līdzekļi tiktu ieguldīti tieši zinātnisko ideju īstenošanā, iespējami maz līdzekļu tērējot administratīvos starpniekposmos, caur kuriem tiek novadīts finansējums, kā arī funkcijām, kas var dublēt. Jautājumi par zinātnieku nodarbinātības nosacījumiem un atlīdzību nav atliekami, lai nacionālā zinātne būtu ilgtspējīga.

Pašlaik tapšanas stadijā esošajās Zinātnes, tehnoloģijas attīstības un inovācijas [pamatnostādnēs](#) 2021.–2027. gadam par vienu no prioritātēm minēta “Izcila zinātne”. Latvijas rādītāji zinātnes finansēšanas jomā šobrīd gan neliecina par zinātnes un pētniecības jomas prioritāro statusu – to uzsver ne vien ārvalstu [lietpratēji](#), bet arī [vietējie](#) zinātnieku kopienas pārstāvji. Līdz ar to tiek arī konstatēts, ka [politikas plānošanas dokumentos ietvertās ambīcijas un plāni ir vāji savietojami ar realitāti. Latvijā regulāri izvirza mērķi palielināt finansējumu zinātnē, taču rādītāji vairākkārt atpaliek no vēlamā mērķa.](#) Latvijā zinātniski pētnieciskajam darbam paredzētie finanšu līdzekļi ilgstoši ir bijuši nelieli, un valstij konsekvēnti tiek izteikti lietpratēju [aizrādījumi](#) par pārlietu paļaušanos uz ES fondu līdzekļiem un ilgstošu nespēju nodrošināt zinātnē pastāvīgu nacionālo finansējumu ([Technopolis, 2014; EK, 2020](#)) (1. un 2. attēls).

1. attēls. IZM zinātnes programmu finansējums 2019. gadā (milj. euro)

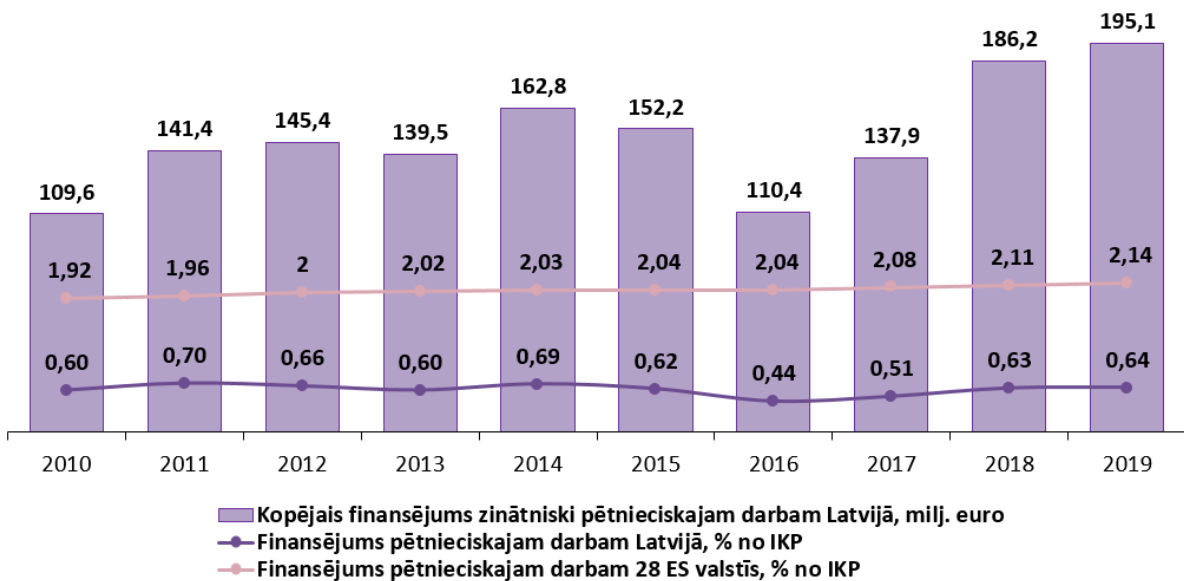
Avots: [MK, 2020](#)

2. attēls. ES struktūrfondu un citu finanšu instrumentu līdzfinansēto zinātnes programmu finansējums no 2014. līdz 2020. gadam (milj. euro)

Avots: [MK, 2020](#)

“[Eiropa 2020](#)” izvirzīts pamatmērķis ieguldīt pētniecībā un attīstībā 3 % no ES kopprodukta, savukārt [Latvijas Nacionālajā reformu programmā “Eiropa 2020” stratēģijas īstenošanai](#) noteiktais mērķis ir palielināt finansējumu pētniecībai līdz 1,5 % no iekšzemes kopprodukta (IKP), bet līdz 2030. gadam – līdz 3 % no IKP. Praksē šis rādītājs netuvojas deklarētajam mērķa vērtībām (3. attēls). Šajā ziņā pasaules līmeņa [līdervalstis](#) ir Izraēla un Dienvidkoreja (ar rādītāju 4,6 % no IKP 2017. gadā), Šveice (3,4 %), Zviedrija (3,3 %) un Japāna (3,2 %).

3. attēls. Finansējums zinātniski pētnieciskajam darbam Latvijā un vidēji ES (28 valstīs)

Avots: [Eurostat, 2021](#); [CSP, 2020](#)

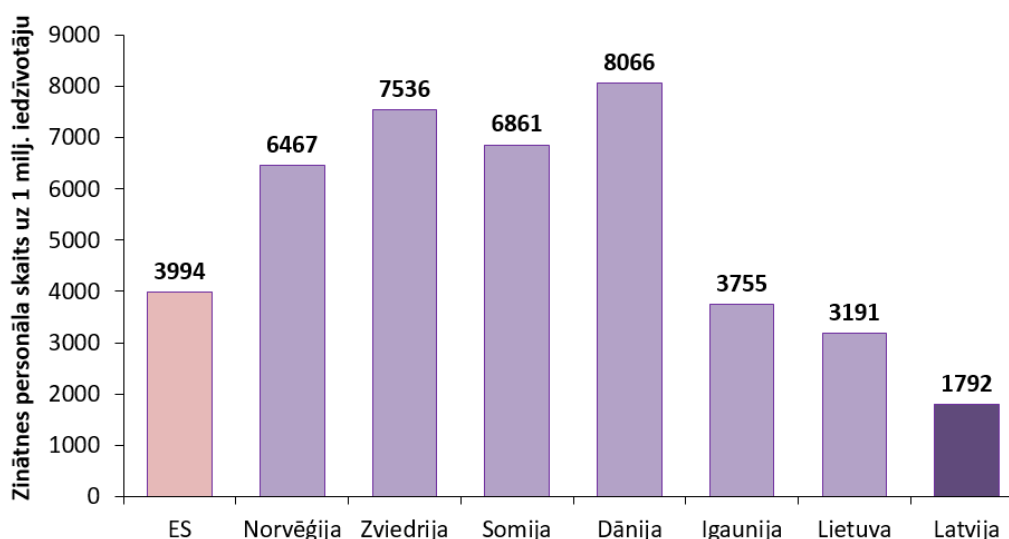
Fakts, ka nozarei pieejamais finansējums nav pietiekams, īpaši vedina pievērst uzmanību šā finansējuma optimālam izlietojumam un meklēt risinājumus, kā novērst citus faktorus, kas kavē ilgtermiņa attīstību.

Zinātniskā personāla ataudze un zinātnieka karjeras pievilcīgumu ietekmējošie faktori

Cilvēkresursi ir ikvienas nozares ilgspējas pamats. **Karjeras prognozējamības trūkums zinātnē ir viena no galvenajām problēmām Latvijas zinātnes pārvaldībā, tās spējā piesaistīt un noturēt cilvēkresursus, nodrošināt personāla ataudzi, kā arī uzturēt pētniecības virzienu pēctecību.**

Jau drīz pēc neatkarības atgūšanas – 1992. gadā – tika uzsākta Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) [reforma](#), kuras laikā tās institūti tika iekļauti universitāšu sastāvā vai arī kļuva par patstāvīgiem institūtiem. Turpmāko gadu laikā gan nav izdevies skaidri definēt LZA lomu jaunajā situācijā, zinātnieku kopienā un sabiedrībā kopumā.² Pašlaik nav pilnībā skaidrs, kā praktiski tiks īstenota iecere par zinātnes un augstākās izglītības integrāciju un ko tas nozīmēs dažādām iesaistītajām pusēm.

Kopējais zinātniskā personāla īpatsvars Latvijā 2018. gadā bija vien **46 %** no Eiropas vidējā rādītāja. Zinātnisko darbinieku (atbilstoši [Zinātniskās darbības likumam](#) Latvijā šī kategorija ietver zinātniekus, zinātnes tehnisko personālu un zinātni apkalpojošo personālu) skaits uz 1 milj. iedzīvotāju ir teju divreiz mazāks nekā kaimiņvalstīs – Igaunijā un Lietuvā –, vairāk nekā divas reizes mazāks par vidējo skaitu ES un vairākkārt atpaliek no ziemeļvalstu rādītājiem (4. attēls).

4. attēls. Zinātnisko darbinieku skaits uz 1 milj. iedzīvotāju 2018. gadā

Avots: [PB, 2018](#)

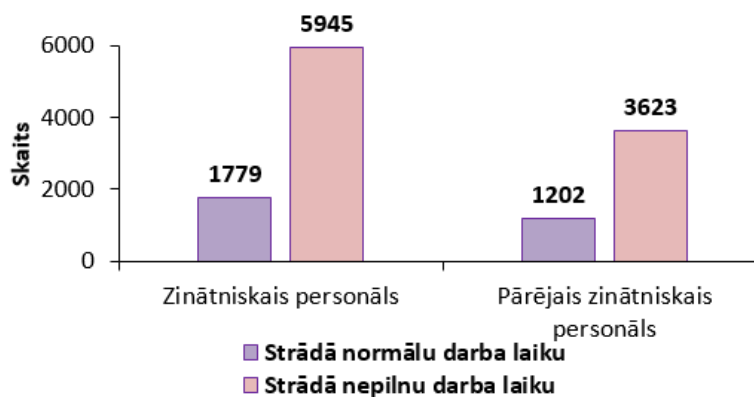
EK eksperti karjeras pievilcīguma sekmēšanu minējuši kā stratēģisku ieteikumu Latvijas rīcībpolitikas veidotājiem. Vispārējo situāciju [karjeras veidošanā](#) zinātnē raksturo zems algas līmenis, nepietiekams līdzsvars starp darbu un ienākumu stabilitāti, nepietiekami caurskatāma iecelšana un paaugstināšana amatā. **Tādējādi zinātniskā darbība Latvijā nav raksturojama kā konkurētspējīga, prognozējama un pievilcīga karjeras iespēja** nedz pieredzējušiem, nedz arī jauniem zinātniekiem.

Proti, lai gan [Zinātniskās darbības likums](#) (ZDL) noteic ieviešanu akadēmiskajos amatos (vadošais pētnieks, pētnieks, zinātniskais asistents) uz sešiem gadiem, **bieži vien tādā veidā tiek nostiprināts tikai statuss, no kura neizriet atbilstošas garantijas par atlīdzību. Tādējādi tiek aktualizēts arī jautājums par šo personu sociālajām garantijām.** Joprojām bieži sastopama prakse zinātniekus nodarbināt [nepilnu darba laiku](#)³ (5. attēls), tādēļ atlīdzība ir niecīga un var nepārsniegt pāris simtus *euro*.

Nepārtrauktību zinātniskā darba apmaksā vismaz daļēji varētu nodrošināt, nosakot 100 % darba apmaksu no bāzes finansējuma un garantējot pilnu bāzes finansējumu visiem zinātnē nodarbinātajiem neatkarīgi no viņu dalības Latvijas Zinātnes padomes (LZP) projektos vai citos līgumprojektos. Šādu [prasību](#) jau 2013. gadā formulēja Latvijas zinātnieku kopiena. Jāpiebilst, ka Latvijas **zinātnes bāzes finansējums aizvien tiek izmaksāts ievērojami mazākā apmērā, nekā aprēķināts** saskaņā ar [normatīvo regulējumu](#) – 2021. gadā tas tiks piešķirts tikai **39,63 %** apmērā no aprēķinātā, kas ir mazāk nekā 2020. gadā (**44,31 %**). Turklāt zinātniskā personāla atlīdzība ir tikai viena no izmaksu [pozīcijām](#), kam zinātniskās institūcijas izmanto bāzes finansējumu.

Tādējādi tas, vai par zinātnisko darbību būs pienācīga samaksa, galvenokārt atkarīgs no sekmīguma zinātnisko projektu konkursos. Līdz ar to zinātnieki tiek pakļauti neprognozējamiem zinātniskā darba pārtraukumiem, kas bieži vien nozīmē pētījumu apraušanos vai pētniecības virziena maiņu. Turklāt Latvija saņēmusi norādes par to, ka būtu jāpārskata uz konkurenci balstītā piešķirtā finansējuma nosacījumi, lai zinātnieki varētu uzņemties [ilgtspējīgākas saistības](#) karjerā (piemēram, lielākus un ilgākus projektus). Pašlaik viens no galvenajiem Latvijas zinātnieku darbības finansēšanas avotiem no valsts budžeta ir LZP fundamentālo un lietišķo pētījumu (FLP) projektu finansējums. Tieši šī finansēšanas programma gūst ievērību arī tādēļ, ka tā ir vienīgā Latvijā, kas vispilnīgāk ļauj īstenoties akadēmiskajai brīvībai. Proti, atšķirībā no valsts pētījumu programmām (VPP), kur pētījumu tēmas pasūta valsts un tematiskais fokuss līdz ar to ir reglamentēts, FLP projektu pieteikumu konkursā zinātnieki paši piedāvā pētāmās tēmas sešās zinātņu nozaru grupās (tas ir tā dēvētais augšupvērstais (angļu val. *bottom-up*) princips). Tātad FLP ir publiskais finansējums, kas ļauj attīstīt zināšanu bāzi un tādējādi nodrošināt pēctecību visās zinātnes nozarēs.

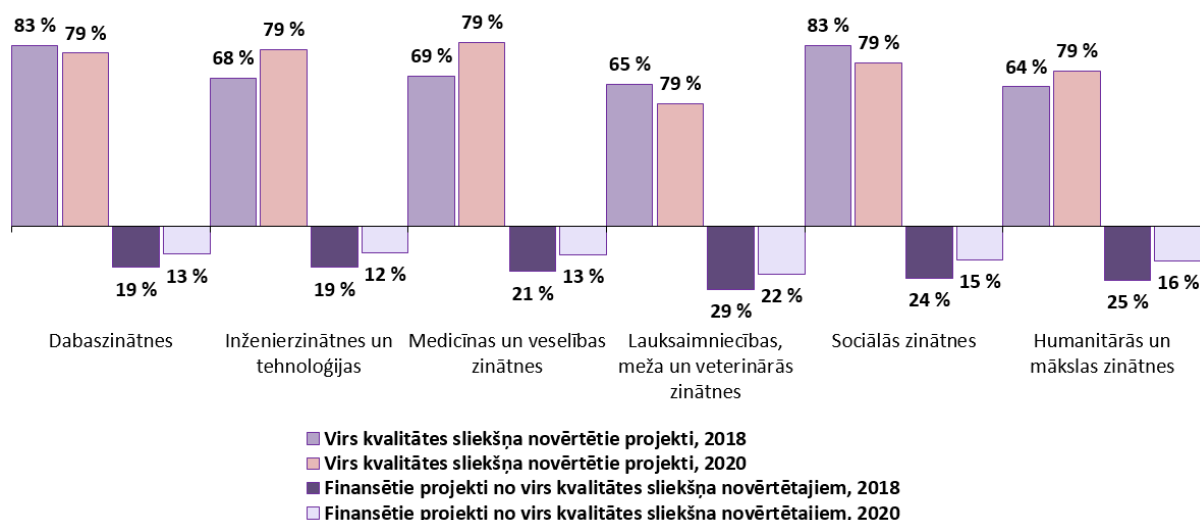
FLP finansējums tiek piešķirts **36 mēnešu** periodam. Šāds projekta īstenošanas termiņš visbiežāk noteikts arī citās finansējuma programmās, citstarp no ES fondiem finansētajās programmās (piemēram, [pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts](#) vai [praktiskas ievirzes pētījumi](#)), taču mēdz būt arī īsāks (piemēram, 2018. gada otrajā konkursā finansējums tika piešķirts vien [divu gadu](#) periodam). Tas, ka praksē šāds apmaksāts darbības periods projektā var nebūt pietiekams zinātniskās ieceres pilnīgai īstenošanai, atzīts gan, piemēram, VPP projektu īstenošanas [kārtībā](#), gan arī FLP projektu konkursa [nolikumā](#). Proti, tiek pieļauta iespēja projekta īstenošanas laiku pagarināt uz periodu līdz 12 mēnešiem, taču piešķirtais finansējums pagarinājuma periodā netiek palielināts. **Šāds risinājums būtībā leģitimē neapmaksātu darbu zinātnē, ar ko realitātē sastopas daudzi zinātnieki.** Būtu jāattīsta elastīgāka pieeja, kas ļautu turpināt par veiksmīgiem atzītus projektus, nepārtraucot to finansēšanu. Tomēr šādā gadījumā ļoti svarīgi, lai atzinumu par projektu turpināšanas nepieciešamību sniegtu vienīgi neatkarīgi ārvalstu eksperti. Nav pieļaujama situācija, ka zinātnieku darba kvalitāti vērtē zinātni administrējošo institūciju darbinieki, kuriem nav tam atbilstošas kvalifikācijas (tātad nav iespējams ievērot tā dēvēto ekspertu kontroles (angļu val. *peer review*) principu), vai arī projektu zinātnisko grupu dalībnieku kolēģi vietējā zinātnes vidē, piemēram, LZP [ekspertu komisiju](#) locekļi.

5. attēls. Zinātniski pētnieciskajā darbā normālu un nepilnu darba laiku strādājošo skaits Latvijā 2019. gadā

Avots: [CSP, 2020](#)

Konkurence par zinātnisko projektu finansējumu ir sīva. Piemēram, FLP programmas ietvaros lielai daļai virs kvalitātes sliekšņa novērtēto projektu pieteikumu netiek piešķirts finansējums, jo tas ir ierobežots (6. attēls). Finansējuma apjoms šiem projektiem pēdējo gadu laikā gan ir audzis, taču tas vēl aizvien nav pietiekams.

6. attēls. To FLP programmas ietvaros iesniegto projektu īpatsvars (%), kuri novērtēti virs kvalitātes sliekšņa, un finansēto projektu īpatsvars (%) no virs kvalitātes sliekšņa novērtētajiem 2018. un 2020. gadā

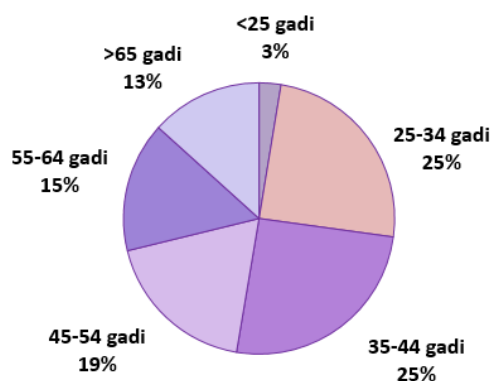
Avots: [LZP, 2018](#); [LZP, 2020](#)

Kvalitatīva pieteikuma izstrāde tāpat kā projektu konkursam saņemto pieteikumu vērtēšana var aizņemt daudz laika – šis [cikls](#) var ilgt teju gadu –, taču nedz projektu pieteikumu gatavošanas laiks, nedz laiks, kamēr tiek gaidīti konkursa rezultāti, netiek apmaksāts. **Tāad pretendentiem ir jābūt finansiāli patstāvīgiem vai ar neatkarīgu ienākumu gūšanas veidu.** Minētie faktori darbību zinātnē var padarīt par sekundāru nodarbi, kas savukārt var negatīvi ietekmēt zinātniskā darba kvalitāti.

Reaģējot uz EK lietpratēju [kritiku](#) par garantētas nodarbinātības modeļa neesību, kā arī personāla vēlēšanu sistēmas neaurskatāmību, 2020. gadā vērojama pozitīva tendence – tika uzsākta virzība uz [tenūras](#) (beztermiņa darba līgumu) sistēmas ieviešanu. Tāpat ir būtiski, lai iespēja saglabāt amatu ilgāk par sešiem gadiem tiktu sniegta kopā ar garantijām par prognozējamu atlīdzību.

Pēdējo desmit gadu laikā liels uzsvars likts uz jauno zinātnieku skaita palielināšanu.

Tas ietverts arī aktuālajā Latvijas Nacionālajā attīstības plānā 2021.–2027. gadam ([NAP](#)). No vienas puses, šie centieni ir pamatoti. Kā norāda EK, jaunu doktorantūras programmu absolventu [piesaistīšana un noturēšana](#) ir viena no galvenajām problēmām, ar kurām saskaras Latvijas augstākās izglītības un pētniecības un inovāciju sistēmas. 2019. gadā iekšējais zinātniskais personāls (zinātnieki, profesionāļi un projektu vadītāji) vecumā līdz 34 gadiem bija 28%, savukārt salīdzinoši liels bijis pensijas vecuma personāla (virs 65 gadiem) īpatsvars, kas bija 13% (7. attēls).

7. attēls. Iekšējā zinātniskā personāla, kas strādā normālu vai nepilnu darba laiku, sadalījums pēc vecuma 2019. gadā

Avots: [CSP, 2020](#)

No otras puses, veidojas apburtais loks. **Situācijā, kad nav iespējams nodrošināt finansējumu pieredzējušiem zinātniekiem, centieni palielināt jauno zinātnieku skaitu ar finansiāliem stimuliem un administratīviem kritērijiem (piemēram, jauno zinātnieku [dalības kvota](#) projektos) var maldināt, radot ilūziju**

par progresu, ja zinātnieku nākotnes karjeras izredzēm vēlākajos karjeras posmos netiek veidoti labvēlīgi priekšnoteikumi.

Pašlaik norit darbs pie [jauna doktorantūras modeļa](#) ieviešanas, kas citstarp paredz doktorantiem izmaksāt atalgojumu 12 000 *euro* gadā. 2000. gadu otrās desmitgades sākumā doktora grādu Latvijā ieguva [rekordliels](#) jauno doktoru skaits (2012./2013. akadēmiskajā gadā – 315 doktori). Tas skaidrojams ar konkrēta pasākuma radītu īstermiņa efektu, proti, doktora līmeņa izglītībai tika piesaistīti Eiropas Sociālā fonda (ESF) līdzekļi, kas doktorantiem nodrošināja ievērojama apmēra stipendijas. Stipendijas apmērs nereti pārsniedza pieredzējušo zinātnieku atlīdzības apmēru. Jau tolaik [ārvalstu lietpratēji brīdināja – pastāv risks, ka izaugsme būs īslaicīga un līdz ar finansējuma apsūkumu varētu apstāties](#). Arī ESF finansētā [pēcdoktorantūras pētniecības atbalsta](#) pasākuma ietvaros īstenojamie jauno zinātnieku individuālie pētniecības projekti ir terminēti periodam līdz 36 mēnešiem. Lai gan attiecīgie Ministru kabineta (MK) noteikumi paredz programmas ietvaros zinātniskajā institūcijā “izveidotās darbavietas ilgtermiņa un pētniecības virziena saglabāšanu”, tās ir plaši interpretējamās kategorijas, kas nenozīmē pastāvīgas darbavietas saglabāšanu jaunajam zinātniekam ar tādu atlīdzību un slodzi, kāda tam bijusi, esot pēcdoktoranta statusā.

Būtu jāvairās no tādiem politikas un finansēšanas risinājumiem, kas, iespējams, veicina noteiktu rādītāju uzlabošanu īstermiņā, taču neieklaujas plašākā sistēmiskā ilgtermiņa risinājumu programmā. Mēģinājumi panākt akadēmiskā personāla atjaunošanu, palielinot jauno doktoru un pēcdoktorantu skaitu, nav mērķtiecīgi, ja nav atbilstoša bāzes finansējuma un pietiekama zinātnisko projektu finansējuma, kas spētu nodrošināt speciālistu tālāku pastāvīgu darbošanos zinātnē. Arī ārvalstu lietpratēji prognozējuši, ka jaunajiem zinātniekiem [stabili ienākumi nav paredzami](#), kas liek tiem strādāt ārpus akadēmiskā darba. Līdz ar to politikas plānotājiem un lēmumu pieņēmējiem šī sociālā realitāte ir jārespektē un institūcijām jāpiepildā gan, piemēram, elastīgi nodarbinātības nosacījumi, gan citi risinājumi. Lai arī pēcdoktorantūras pētniecības atbalsta deklarētais [mērķis](#) ir nodrošināt jaunajiem zinātniekiem iespēju uzsākt karjeru zinātniskajās institūcijās, realitātē var tikt panākts pretējs efekts, proti, var tikt veicināts bezdarbs un emigrācija, kuras pamatā ir neīstenotās gaidas par karjeras perspektīvām. Arī EK lietpratēji norāda, ka zinātniskā personāla [novecošanas veicina](#) citstarp atlases, darbā paaugstināšanas un nodarbinātības nosacījumi. Tātad, **nerisinot problēmu kompleksu, zinātniskā personāla atjaunotne nenotiks.**

Aprēķini liecina: **Latvijā pētniecībā un attīstībā ieguldīto līdzekļu apmērs, rēķinot uz vienu zinātnisko darbinieku, tikai nedaudz pārsniedz ceturtdaļu no ES vidējā rādītāja**, kas ir 105 568 *euro*. Savukārt 2018. gadā Latvijā tie bija 30 833 *euro* jeb 29 % no ieguldījumu summas, kas vidēji ir ES. Tomēr, neskatoties uz nelielajiem ieguldījumiem, Latvijas zinātnē vērojama augsta [veikto ieguldījumu efektivitāte](#) – ar ievērojami mazākiem ieguldījumiem tiek sasniegti tādi pētniecības rezultāti, kas līdzvērtīgi citu ES valstu kolēģu sasniegtajiem rezultātiem. Piemēram, ar četrkārt mazākām kopējām izmaksām nekā vidēji ES Latvijas zinātnieki spēj izstrādāt datubāzē *Web of Science* indeksētas publikācijas. **Valstij ir jārēķinās ar to, ka notiks “smadzeņu aizplūšana”.** **Pasaules līmenī strādājošiem Latvijas zinātniekiem ilgtermiņā nebūs pievilcīgi tie pieticīgie apstākļi, ko piedāvā zinātnes vide Latvijā.** Arī Latvijas [diasporas zinātniekiem](#), kuri apsver sadarbību ar zinātniekiem Latvijā, primāri ir pragmatiskie, nevis emocionālie apsvērumi. **Tiek sagaidīts, ka šī nozare Latvijā būs labi finansēta, pārvaldīta un balstīta uz sasniegumiem.**

Līdz šim ievērojama publiskā finansējuma daļa tikusi sadalīta dažādiem [infrastrukturām](#) (jo sevišķi ēku) projektiem. Tam pievērst uzmanību Saeimas deputātus aicinājusi arī Latvijas Izglītības un zinātnes darbinieku [arodbiedrība](#). Pašlaik, ņemot vērā tās izmaiņas darba organizācijā (attālinātais darbs), kuras ieviesusi Covid-19 pandēmija, lielāks uzsvars būtu liekams uz zinātniskā darba apmaksu.

Zinātni administrējošo institūciju komunikācija ar nozari, kā arī to spēja skaidrot un pamatot pieņemtos lēmumus ietekmē uzticēšanos nozares pārvaldībai kopumā. 2019. gadā pretrunīgus vērtējumus (citstarp arī no Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas un zinātnieku kopienas pārstāvjiem⁴) saņēma Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) lēmums no zinātnei budžetā papildu piešķirtajiem astoņiem miljoniem *euro* vairāk nekā 4,1 milj. *euro* novirzīt Latvijas dalībai Eiropas Kosmosa aģentūrā asociētās dalībvalsts statusā. Aptuveni šāda apmēra [finansējums 2019. gadā](#) bija pieejams valsts pētījumu programmu īstenošanai, savukārt visiem fundamentālajiem un lietišķajiem pētījumiem – tikai divreiz vairāk. Šis konteksts, kā arī fakts, ka kosmosa izpēte

pat nav viens no valstī noteiktajiem [prioritārajiem virzieniem zinātnē](#), var raisīt pamatotu neizpratni. Tādas iniciatīvas, kam ir starpnozaru ietekme, būtu jāfinansē ne tikai no IZM budžeta.

Tāpat regulāri jāsaņem ar nespēju strikti pieturēties pie noteiktajiem dažādu finansēšanas programmu sākšanas [terminiem](#). Savukārt jau pēc konkursa izsludināšanas projektu pieteikumu sagatavošanai mēdz būt atvēlēts ļoti īss laiks.⁵ **Šajā ziņā būtu jāuzlabo institūciju un zinātnieku kopienas sadarbības un komunikācijas kultūra.**

Iepriekš izklāstītās problemātikas kontekstā piesardzīgi vērtējams [NAP 2021.–2027. gadam](#) no iepriekšējiem periodiem saglabātais uzsvars, proti, nepieciešamība [piesaistīt ārvalstu pētniekus](#) “zinātniskā personāla paaudžu nomaiņai un pētniecības un attīstības apjoma un daudzveidības palielināšanai”. Saeimas Analītiskais dienests jau [iepriekš](#) ir pievērsis uzmanību šim aspektam. Valdības atbalstītajā sarakstā starp specialitātēm, kurās darbā var tikt uzaicināti ārzemnieki, ir [ieklauti zinātnieki](#), taču Latvijas valsts budžetā zinātnei atvēlētā finansējuma ietvaros iespējams realizēt daudz mazāk augstas kvalitātes pētniecisko ideju, nekā Latvijas zinātnieki ir spējīgi piedāvāt. Tātad Latvijā ir pietiekami daudz zinātnieku, kuri var tikt nodarbināti ne vien valsts, bet arī privātajā sektorā. Turklāt, kā jau iepriekš norādīts, zinātniskā personāla paaudžu nomaiņu kavē ne tik daudz speciālistu un to kvalifikācijas trūkums, cik nespēja tiem piedāvāt pievilcīgus karjeras nosacījumus. Vienlaikus, atzīstot internacionalizācijas kā svarīgas zinātnes procesa dimensijas lomu, **būtiski šajā kontekstā ir vērtēt arī ārvalstu pētniekiem paredzamos nodarbinātības nosacījumus**, primāri ar to domājot atlīdzības griestus. **Nosakot tos labvēlīgākus nekā Latvijas pētniekiem, Latvijas speciālisti tiktu ierindoti zemākā pozīcijā.** Savukārt tas atalgojuma līmenis, kas pašlaik ir noteikts zinātniskajam personālam, piemēram, Latvijas Universitātē (LU)⁶, nav tik konkurētspējīgs, lai spētu ieinteresēt un piesaistīt augstas raudzes ārvalstu zinātniekus. Salīdzinājumam – [Šveices valdība](#) ārvalstu pēcdoktorantiem, tātad zinātniekiem karjeras agrīnajā posmā, mēnesī piedāvā 3500 franku (aptuveni 3220 *euro*) samaksu neto. Šāda apmēra samaksa ir pielīdzināma tai atlīdzībai, kādu LU ir tiesīgs saņemt zinātniskajā hierarhijā visaugstāk esošais pieredzējušais zinātnieks – vadošais pētnieks un projekta vadītājs. Atalgojuma griesti būtu paaugstināmi gan Latvijas, gan ārvalstu zinātniekiem.

Specifiskie sociālo un humanitāro zinātņu izaicinājumi

Kopumā aizvadītajā desmitgadē zinātnes politikas plānošanā uzsvērtā zinātnes instrumentālās nepieciešamība, lai uzlabotu tautsaimniecības konkurētspēju (Saeima, 2010; Saeima, 2020; VIAA, 2020). Šis uzsvars kā finansējuma piešķiršanas kritērijs reproducēts arī dažādās zinātniskās darbības finansēšanas programmās (piemēram, [pēcdoktorantūras pētniecības atbalsts](#) un [praktiskas ievirzes pētījumi](#)). ES fondu līdzekļi prioritāri tiek virzīti zinātniskajam darbam, kas saistīts ar tā dēvētajām [viedās specializācijas jomām](#), par kurām līdz šim Latvijā bija noteikta zināšanu ietilpīga bioekonomika (inovatīva mežu audzēšana, koksnes izmantošana, augu un dzīvnieku audzēšana un pārstrāde, pārtikas drošība); biomedicīna, medicīnas tehnoloģijas, biofarmācija un biotehnoloģijas; viedie materiāli, tehnoloģijas un inženiersistēmas; viedā enerģētika; informācijas un komunikācijas tehnoloģijas. Arī turpmākajā periodā no 2021. gada līdz 2027. gadam IZM nesaskata nepieciešamību ieviest kādas [korekcijas](#) minēto jomu uzskaitījumā. ES fondu līdzekļi bieži vien tiek ieguldīti arī infrastruktūras attīstībā. Jomas lietpratēji atzīst – lielā mērā tieši pateicoties zinātniskās [infrastruktūras attīstībai](#), panākts būtisks publikāciju skaita pieaugums Latvijā. Tomēr šis apstāklis vienlaikus palielina dabaszinātņu priekšrocības, ņemot vērā to, ka ieguvumus no infrastruktūras uzlabojumiem visvairāk saņem tieši dabaszinātņu pārstāvji, bet attiecībā pret sociālajām un humanitārajām zinātnēm (SHZ) tai ir sekundāra loma iepretī daudz svarīgākajai nepieciešamībai ieguldīt cilvēkresursos, precīzāk, to atlīdzībā.

Jau 90. gadu sākumā iezīmējās izteikta [nevienlīdzība](#) zinātnes nozaru finansējuma sadalījumā. Vēlāk, laikā no 2006. gada līdz 2009. gadam, tika īstenota VPP “Letonika”, pēc tam – VPP “Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)” (2010–2013). Tā bija vienīgā no piecām VPP, kas bija veltīta SHZ. Šajā periodā arī starp valstī noteiktajiem [prioritārajiem virzieniem](#) FLP finansēšanai tikai viens bija saistīts ar SHZ. Aizvadītajā desmitgadē SHZ pētījumiem atvēlētais LFP finansējums proporcionāli bijis zems – aptuveni viena sestdaļa no finansējuma, ko saņēmušas citas nozares (bioloģija, medicīna, lauksaimniecība un meža zinātne). Savukārt laikā, kad par LFP prioritārajām zinātnes nozarēm bija noteiktas informācijas tehnoloģijas, organiskā sintēze un biomedicīna, materiālzinātne, medicīna, vides zinātne un agrobiotehnoloģija, SHZ nebija šo nozaru

vidū. Tas īpaši uzsvērts pēc EK pieprasījuma gatavotā ziņojumā par SHZ stāvokli Latvijā.⁷ Redzams, ka SHZ attīstību ilgstoši negatīvi ir ietekmējuši sistēmiski un institucionāli nosacīti faktori un tās funkcionējošas lielā mērā nelabvēlīgā vidē. Turpmāk, neveidojot šīm zinātnes nozarēm īpaši labvēlīgus apstākļus, to pozīcijas un cilvēkresursi ar katru gadu aizvien vairāk tiks novājināti. Pašlaik [IZM īstenoto VPP](#) proporcija starp SHZ un dabaszinātnēm ir ar pozitīvu dinamiku.

Prakse izmantot zinātnes sasniegumu noderīgumu tirgū kā pamatrādītāju, nosakot prioritārās nozares un vajadzību tās attīstīt un tajās ieguldīt, ir riskanta. Zinātnes uzdevumi sabiedrībā būtu jāskata daudz plašākā kontekstā ([LZA, 2019](#); [Shah, 2020](#)), turklāt jāatceras, ka valsts pasūtījumu zinātnē jeb valsts pētījumu programmas, pamatojoties uz 2018. gada 28. jūnija [grozījumiem Zinātniskās darbības likumā \(ZDL\)](#), ir tiesīgas veidot, īstenot un finansēt nozaru ministrijas atbilstoši katras nozares prioritātēm. Tas var veiksmīgi risināt specifiskas nozares problēmas un nodrošināt vajadzīgo zināšanu pārnesi no akadēmiskās kopienas pie attiecīgās nozares politikas veidotājiem iespējami nepastarpināti. Pagaidām gan šī iespēja vēl netiek plaši [izmantota](#). **IZM budžetā paredzētā zinātniskās darbības finansējuma sadalījumā būtu pēc iespējas jādemonstrē iekļaujoša pieeja attiecībā uz visām zinātnes nozaru grupām, īpaši akcentējot tieši FLP finansēšanu un bāzes finansējuma palielināšanu.**

Par SHZ neizdevīgo stāvokli salīdzinājumā ar dabaszinātnēm liecina arī dominējošā un samērā unificētā pieeja zinātniskā darba rezultātu novērtēšanai. Gan Latvijas zinātnes [kopienas](#) pārstāvji, gan Valsts [prezidents](#) Egils Levits ir aicinājuši pievērst uzmanību tam, ka SHZ un dabaszinātnes ir sarežģīti vērtēt pēc identiskiem kritērijiem. Šī problemātika pēdējā desmitgadē aizvien vairāk nostiprinās arī globālajās akadēmiskajās diskusijās. Lietpratēji aicina katras nozares vērtējumam par pamatu ņemt tās sabiedrisko funkciju un respektēt specifiskos saziņas kanālus, kādi nepieciešami šīs funkcijas īstenošanai. Pretrunīgi tiek vērtēta, piemēram, ierastā ietekmes faktora izmantošana centienos novērtēt zinātniskā darba kvalitāti. Ir norādīts, ka starpdisciplinārus pētījumus, kas nereti ir novatoriski, nav iespējams atbilstīgi izmērīt, lietojot tādu vērtēšanas sistēmu, kas balstīta uz konkrētām nozarēm. Arī citējumu uzskaitīšanai kā zinātnes sasniegumu kvalitātes indikatoram var piemist būtiski ierobežojumi – kā kvantitatīva metode tā drīzāk mēra pētījuma popularitāti, turklāt kvalitātes kritēriji SHZ jomā ir grūti nosakāmi, jo tajos aizvien ir būtiska subjektivitāte un pašu SHZ pārstāvju vidū valda dažādi pieņēmumi attiecībā uz to, kas būtu uzskatāms par kritērijiem atbilstošu. Citējumu uzskaitīšanas pieeja var radīt priekšrocības konvencionālajai pētniecībai un jau iedibinātām paradīgmām. Tādi pētījumu rezultāti, kas izaicina dominējošās tendences, ne vienmēr zinātniskajā kopienā tiek uzreiz ievēroti, turpretī tādi, kas rada pamatu kritikai vai pat tiek atspēkoti, var saņemt lielu citējumu skaitu, kas šādā gadījumā neliecina par zinātniskā snieguma kvalitāti. Mūsdienu diskusijas aktualizē zinātniskā darba kvantitatīvā novērtējuma trūkumus, aicinot novērtējumā vairāk integrēt kvalitatīvo dimensiju. Latvijā gan ļoti iesakņojusies kvantitatīvā pieeja, liekot uzsvāru uzsvāru uz žurnālu rakstu un citējumu uzskaitījumu (sk., piem., [Bažbauers, Kurzemiece, 2014](#); [MK, 2013](#)), ko stimulē arī aktuālās finansēšanas programmas. Piemēram, starp [valsts pētījumu programmu](#), kā arī [pēcdoktorantūras](#) un [praktiskas ievirzes](#) pētījumu programmas iznākuma rādītājiem figurē zinātniskie raksti, bet ne zinātniskās monogrāfijas, kas klasiski uzskatāms par brieduma rādītāju zinātniskajā darbā, jo sevišķi SHZ pārstāvjiem. Globālajā akadēmiskajā kopienā regulāri izskan aicinājumi un tiek sniegts pamatojums nepieciešamībai integrēt zinātniskā darba novērtējumā tādus zinātniskā darba kvalitātes kritērijus, kas respektē zinātnes nozaru specifiku, to sabiedrisko funkciju un specifiskos saziņas kanālus, kādi nepieciešami attiecīgās funkcijas īstenošanai. SHZ lielā mērā ir piesaistītas vietējam kontekstam gan pētījumu priekšmeta, gan mērķauditorijas ziņā, līdz ar to ir pieņemami, ka tām SHZ nozarēm, kas īpaši koncentrējas uz problēmām pašu sabiedrībā, primārā foruma valoda ir attiecīgās valsts valoda. Jārespektē fakts, ka **SHZ pētījumiem būtiski ir sasniegt ne vien akadēmisko kopienu, bet arī plašāku mērķauditoriju, tostarp gan publiskās valsts varas institūcijas (lai sekmētu uz pierādījumiem balstītas politikas veidošanas un lēmumu pieņemšanas praksi), gan arī sabiedrību kopumā** ([Arnold et al., 2014](#); [Bonaccorsi, 2018](#)⁸; [Billiet et al., 2004](#); [DORA, 2012](#); [Jahn, 2017](#); [LZA, 2019](#); [Marx and Bornmann, 2015](#); [Ochsner, 2012](#); [Oulun Yliopisto, 2020](#); [Spaapen, Dijstelbloem, 2005](#); [Toledo, 2018](#)).

Pienākumu uzrunāt minēto auditoriju citstarp noteic [ZDL](#) 6. panta otrais, trešais un sestais punkts. **SHZ loma dažādu sabiedrisku parādību un procesu skaidrošanā sabiedrībā ir īpaši aktuāla mūsdienu sociālās realitātes un izaicinājumu kontekstā**, ko mēdz apzīmēt kā “pēcpatiesības”⁹ laikmetu. Viens no XX gs. izcilākajiem

Latvijas zinātniekiem akadēmiķis Jānis Stradiņš šajā kontekstā ir norādījis uz zinātnes funkciju plašā izpratnē, proti, uzturēt **“kritisku un brīvdomīgu gaisotni”** sabiedrībā. Arī aktuālajā zinātniskajā literatūrā par tā dēvēto universitāšu **“trešo misiju”** autori aicina politikas veidotājus un zinātniskās institūcijas vairīties no izomorfisma jeb centieniem gūt iespējami augstu pozīciju ranžējumos. Tā vietā būtu vairāk jānovērtē SHZ specifiskais pienesums, proti, izpratnes veicināšana sabiedrībā par ekonomiskās un sabiedriskās dzīves sarežģītību, kā arī ieguldījums tā dēvētās zinātnes pratības (angļu val. *scientific literacy*) veicināšanā. Ne velti dažādos konkursos par finansējumu projektu pieteikumu iesniedzējiem jāspēj zinātnisko ieceru izklāstā pamatot tēmas sabiedrisko nozīmīgumu un ietekmi. Pozitīvi vērtējams tas, ka arī FLP projektu konkursos šī komponente veido visai augstu īpatsvaru kopējā vērtējumā. **Šā iemesla dēļ īpaši būtiski ir finansēt SHZ jomas pētījumus no valsts budžeta, tādējādi palīdzot izvairīties no privāto interešu, politisko vēlmju vai noteiktu interešu grupu aktuālo jautājumu ietekmes pētniecībā.**

Publiskā sektora finansējuma loma pētniecībā un attīstībā sevišķi pastiprinās arī ekonomiskās [lejupslīdes periodos](#), kad īpaši aktualizējas nepieciešamība pēc tādiem pētījumiem, kas nav primāri orientēti uz tirgus vajadzībām, bet gan ir aktuāli, piemēram, sociālo, vides un drošības apsvērumu dēļ. Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) speciālisti īpaši akcentē **sociālo zinātņu ieguldījumu [atlabšanai no Covid-19](#) pandēmijas radītajām sekām, tādēļ valstis tiek aicinātas krīzes laikā paredzēt finansējumu arī šīm nozarēm, nereducējot visu līdz ieguldījumiem vienīgi ar medicīnu un sabiedrības veselību saistītās pētniecības jomās.**

Zinātņu nozaru nevienlīdzīgums var izpausties arī tādējādi, ka ne visām zinātnes nozarēm ir līdzvērtīgi [spēcīgi lobīji](#). Šajā kontekstā ir būtiski iespējami drīz izstrādāt [lobēšanas regulējumu](#), kas vismaz daļēji ļautu izsekot līdzī tam, kādas intereses atspoguļojas noteiktos politikas virzienos, izvēlēs un lēmumos. **Svarīgi nodrošināt, lai konsultatīvās sadarbības formās (piemēram, *ad hoc* [zinātnieku konsultatīvajās padomēs](#)) ar nozares politikas veidotājiem un īstenotājiem tiktu ievērots zinātņu nozaru līdzsvars.**

Ņemot vērā iepieķ minēto, par īpaši veiksmīgu var uzskatīt pašlaik praktizēto FLP projektu pieteikumu [izvērtēšanas kārtību](#), kas paredz starptautisko ekspertu piesaisti projektu kvalitātes izvērtēšanai. Šāda kārtība gan ir spēkā tikai kopš 2017. gada, tomēr tā būtu jāizkopj arī turpmāk, pēc iespējas izvairoties tajā integrēt agrāk izmantoto izvērtēšanas praksi, proti, ka projektu iesniegumus izvērtē vietējie zinātnieki, kas būtībā ir pretendentu kolēģi un vienlaikus arī konkurenti. **Tik šaurā zinātnes vidē, kāda tā ir Latvijā, ievērot pilnīgu neitralitāti un pieņemt no interesēm brīvus lēmumus ir nopietns pārbaudījums.**

Administratīvā veikspēja un administratīvais slogs

Raksturojot Latvijas zinātnes pārvaldību, novērtējumos citstarp lietoti tādi **apzīmējumi kā “smagnējas birokrātiskās tradīcijas” un “vāja administratīvā veikspēja”**. 2017. gadā arī EK lietpratēji norādīja uz [zinātni administrējošo institūciju ierobežoto spēju](#) veidot, ieviest un koordinēt pētniecības un inovāciju politiku. Uzsverts, ka politikas pasākumu efektivitāti citstarp slāpē sistemātiska novērtējuma trūkums. To veicot, savlaicīgi būtu iespējams gūt pierādījumu bāzi par tām nepieciešamajām darbībām, kas potenciāli varētu korigēt pasākumus, kuri nav pietiekami efektīvi. Aicinājumi veikt IZM funkcionālo [auditu](#), atbrīvojot ministriju no politikas ieviešanai nevajadzīgām funkcijām, izskanējuši jau vairāk nekā pirms gadu desmita, un šādas darbības būtu periodiski jāatkārto, lai iespējami lietderīgi izmantotu pieejamos resursus.

Latvijas zinātnes pārvaldības sadrumstalotības mazināšana ir gan lietpratēju rekomendēta ([EK, 2017](#); [OECD, 2019](#); [EK, 2019](#)), gan apstiprināta vietējā līmenī, ietverot to [Valdības deklarācijā](#). Par progresu šīs [sadrumsatlotības mazināšanā](#) šķietami liecināja Latvijas Zinātnes padomes izveide uz līdzšinējo divu institūciju – LZP un Studiju un zinātnes administrācijas (SZA) – bāzes. Tomēr ir svarīgi, lai konsolidācija būtu ne vien uz procesu, bet arī uz rezultātu orientēta darbība. Ir nepieciešama funkciju pārlūkošana, lai panāktu praktiskus uzlabojumus. Vērtējot SZA darbību, Valsts kontrole secinājusi, ka kopš iestādes izveides nebija vērtēta pamatfunkciju turpmākas nodrošināšanas nepieciešamība¹⁰. Ir svarīgi sekot līdzī tam, lai šāda prakse netiktu turpināta jaunizveidotajā iestādē. Nepilnu pusgadu pēc darba pienākumu izpildes sākšanas jaunās institūcijas vadītāja ir norādījusi uz pārlietu lielas **“tehniski birokrātiskas”** komponentes īpatsvaru institūcijas darbā un tādēļ darbu iestādes vadībā izlēmusi neturpināt. Viens no institucionālās konsolidācijas mērķiem bija [samazināt administratīvo slogu](#) zinātniskajām institūcijām. Pagaidām gan ir maz liecību par to, ka virzība uz šo mērķi

vainagotos ar panākumiem. Jaunizveidotā LZP ir pārmantojusi vairākas diskutablas funkcijas, kas zinātniskajam darbam rada administratīvo slogu. Piemēram, ar LZP saskaņojamas noteikta apmēra skaitliskās izmaiņas zinātniskajā grupā (LZP, 2018; MK, 2018), kā arī projekta [galveno izpildītāju](#) maiņa, taču tajā pašā laikā LZP nav tādas kompetences, lai lemtu par konkrētu zinātnieku piemērotību noteiktu zinātnisku uzdevumu veikšanai katrā no īstenojamiem projektiem (tātad, pieņemot attiecīgo lēmumu, tā neveic neatkarīgu ekspertu kontroles procedūru), turklāt tā var tikt uzskatīta par birokrātiska rakstura iejaukšanos zinātnieka – grupas vadītāja – [akadēmiskajā brīvībā](#) pašam veidot zinātnisko grupu. Diemžēl šādi signāli liecina par formālu pieeju zinātnes pārvaldības pilnveidošanai. **Kopumā Latvijas zinātni administrējošo institūciju potenciāls pašlaik tiek izlietots galvenokārt kontroles funkciju īstenošanai, savukārt atbalsta mehānismu trūkst.**

Aktualizēts arī jautājums par institūciju nevērību pret normatīvo bāzi un tās piemērošanu. Augstākās izglītības institūcijās iekšējie normatīvie akti daudzos gadījumos ilgstoši netiek aktualizēti, tajos noteiktās normas nereti netiek ievērotas, radot augstus [lēmumu leģitimitātes riskus](#) – tā atzinusi Izglītības un zinātnes ministrija (IZM). [Chatham house](#) formāta diskusijās zinātnieku kopienas pārstāvji minējuši, ka šādas problēmas vērojamas arī zinātni administrējošajās institūcijās. Šis ir īpaši satraucošs apstāklis, kas veido labvēlīgu augsni zinātnieku tiesību pārkāpumiem dažādās ar zinātniskā darba administrēšanu saistītās procedūrās. Tādējādi jo īpaši būtu **apsverami risinājumi, kas ļautu vismaz daļu zinātnei atvēlētā finansējuma izmaksāt zinātniekiem nepastarpināti, procesā iesaistot iespējami maz starpnieku, kas pašsaprotami rada arī liekas izmaksas.** Viens no iespējamiem risinājumiem – piesaistīt zinātnei paredzēto valsts finansējumu nevis zinātniskajām institūcijām, kas pašlaik ir galvenās zinātnisko projektu finansējuma saņēmējas, bet gan zinātniskajām grupām vai individuāliem zinātniekiem tiešā sadarbībā ar LZP. Vērtīgu pieredzi darbībai pēc šāda modeļa var sniegt Dānijā aprobētā [prakse](#) piešķirt grantus zinātniskajam darbam vai, piemēram, pieeja, kas tiek lietota Eiropas sadarbībā zinātnes un tehnoloģiju jomā ([COST](#)).

Iepriekšējā finansēšanas periodā zinātnē nodarbināto darbinieku skaits pilna darba laika ekvivalenta (PLE) izteiksmē ir viens no pamatrādītājiem, kas tiek ņemts vērā, aprēķinot [bāzes finansējumu](#) institūcijai. Tātad – jo vairāk zinātnieku (tostarp projektos) nodarbināti institūcijā, jo lielāku bāzes (jeb institucionālo) finansējumu tā saņem. Piemēram, Latvijas lielākajā zinātniskajā institūcijā – LU – līdzekļi institūcijas netiešo izmaksu segšanai (tā dēvētais “infrastruktūras atskaitījums”) tiek piemēroti 5 % apmērā no projekta kopsummas, savukārt pārējā netiešo izmaksu summa (FLP gadījumā – vēl 5 %) paliek projekta struktūrvienības rīcībā.¹¹ Tas nozīmē, ka **ievērojamu daļu projekta līdzekļu zinātniskās grupas nav tiesīgas izlietot pēc saviem ieskatiem un projekta mērķiem.** Turklāt atbalsts, kas par ieturēto finansējumu būtu sniedzams zinātniekiem administratīvo procedūru veikšanai, ir visai apšaubāms. Piemēram, LU, piesaistot ES finansējumu, ir uzsākts darbs, lai [pilnveidotu](#) projektu pieteikšanas un īstenošanas procesu, kura ietvaros solīts īstenot apmācības par dažādiem projektu konkursiem, kā arī par projektu īstenošanas juridiskajiem, finanšu u. c. jautājumiem. Lai gan zinātniekiem pamatzināšanas šajos jautājumos ir noderīgas, vienlīdz svarīgi ir katram šobrīd jau īstenojamam projektam nodrošināt kvalificētu administratīvās vadības atbalstu. Pašlaik visiem LU īstenojamiem FLP projektiem katrā konkursā tiek nozīmēts viens konsultants finanšu jautājumos un viens – cita rakstura administratīvos jautājumos. Šie darbiniekiem vienlaikus veic vēl veselu virkni citu amata pienākumu, tādējādi administratīvā darba slogs bieži vien gulstas uz pašu zinātniskās grupas locekļu pleciem. To apliecina **2018. gadā īstenotā LU [pētnieku aptauja](#), kurā konstatēts, ka administratīvā atbalsta palielināšana ir viens no primāri veicamajiem darbiem.** Līdz ar to ir rūpīgi jāvērtē zinātnisko grupu sasaistes ar zinātniskajām institūcijām lietderība – tā var būtiski atšķirties pa zinātnes nozaru grupām. **Ja zinātnes projektu finansējuma saņēmējas arī turpmāk būs zinātniskās institūcijas, ir nepieciešams mehānisms, kas ļautu pārliecināties par to, cik efektīva ir zinātnieku atbalsta sistēma šajās institūcijās. Atbalsta sistēmas raksturojums varētu būt kritērijs, institūcijām pretendējot gan uz valsts budžeta līdzekļu, gan ES finansējuma saņemšanu.**

Projektu administratīvās vadības jautājumiem institūcijās būtu jāvelta plašāka uzmanība, lai rastu risinājumu, kā zinātniekiem mazināt ar zinātnisko darbu nesaistītu pienākumu radīto slogu. Koncentrēšanās uz administratīvo funkciju veikšanu var kļūt par nopietnu šķērslī izcilības standartu sasniegšanai zinātniskajā darbā un var veicināt izdegšanu. Proti, gan [ārejie](#), gan [iekšējie](#) normatīvie akti zinātnisko projektu vadītājiem, tātad zinātniekiem ar augstāko autoritāti un zinātniskajiem sasniegumiem grupā, kuri primāri ir atbildīgi par zinātniskā darba rezultātiem, nosaka vēl arī plašas administratīvās funkcijas un atbildību. Ir nepieciešamas gan

grāmatvedības un finanšu, gan lietvedības u. c. administratīva rakstura kompetences. Turklāt ir precedenti, kad zinātniekiem jāveic dublējošas funkcijas (piemēram, manuāla datu ievade nepilnīgi izstrādātu tiešsaistes sistēmas funkcionalitāšu dēļ Nacionālajā zinātniskās darbības informācijas sistēmā ([NZDIS](#)), kas neļauj dokumentus pievienot tādā formā, kā to citstarp paredz FLP projektu konkursa nolikums).

Būtiski ir arī sekot līdzi līdzekļu izlietojumam zinātni administrējošajās institūcijās, lai gūtu pārliecību par to, ka jau tā ierobežotie līdzekļi tiek tērēti vienīgi vitāli svarīgiem mērķiem. Nav viennozīmīgi vērtējama komunikācijai atvēlētā procentuāli lielā zinātnes finansējuma daļa. Tie ir 5 % no kārtējam gadam IZM budžetā FLP projektu finansēšanai iedalītajiem līdzekļiem, kas paredzēti administrēšanai un LZP centralizēti īstenotai [komunikācijai](#). No 18 900 000 *euro*, kas atvēlēti pirmajam konkursam, tie ir 945 000 *euro*, kas ir līdzvērtīgi summai, par kuru vairākus gadus varētu finansēt vairākus zinātniskos projektus. **Ierobežotajiem līdzekļiem būtu iespējami maz jākoncentrējas administratīvajās struktūrās.** Jāņem vērā, ka komunikāciju par pētījumu rezultātiem nodrošina paši zinātnieki, ko noteic [ZDL](#) 6. panta otrais punkts (zinātnieka pienākums informēt sabiedrību par savu zinātnisko pētījumu rezultātiem). Vairumā gadījumu veidi, kādos tas tiks darīts, ir jāraksturo, iesniedzot projekta pieteikumu. Komunikācijas raksturs un kanāli lielā mērā ir pakārtoti katram specifiskajam pētījuma objektam. **Centralizēti rīkoti komunikācijas pasākumu lietderība projektos un to efektivitāte būtu jāvērtē īpaši nopietni.**

Savukārt, lai pilnībā novērtētu atbalsta līmeni, kas vismaz valsts budžeta finansētajās zinātniskajās institūcijās tiek nodrošināts zinātniekiem, būtu veicama apjomīga izpēte. 2020. gadā Latvijā [reģistrētas](#) 64 zinātniskās institūcijas, un 22 no tām saņem valsts budžeta finansējumu. Piemēram, Latvijas lielākajā zinātniskajā institūcijā, LU, 2020. gada budžetā centralizēts atbalsts [Zinātniskās darbības atbalsta programmai](#) tika sadalīts jau gada pirmajā ceturksnī. Tas bijis salīdzinoši niecīgs, proti, 50 434 *euro*. Šī summa tikusi sadalīta 43 aktivitātēm, tādēļ atbalsta summas ir mazas, turklāt lielākā finansējuma daļa palikusi LU centrālajā administrācijā – vairāk nekā 19 000 *euro* tika piešķirti LU Zinātnes departamentam. **Rezumējot – lielākas institūcijas pašas par sevi negarantē labvēlīgākus zinātniskā darba apstākļus.** Šis aspekts būtu jāņem vērā, īstenojot zinātnisko institūciju fragmentācijas mazināšanu (ko citstarp paredz izstrādes stadijā esošās Zinātnes un tehnoloģiju [pamatnostādnes](#) 2021.–2027. gadam). Ņemot vērā to, ka zinātnes pārvaldības resursu [konsolidēšana](#) politikas plānotāju izpratnē tiek vienādota ar kapacitātes stiprināšanu, ir jāgūst pārliecība, ka lielākas institūcijas patiešām uzrāda augstāku veikspēju arī šajā – zinātniskā darba atbalsta – dimensijā.

Zinātnisko grupu pakārtotība struktūrvienībām projektu īstenošanas kontekstā arī nav vērtējama viennozīmīgi. Lai potenciālais zinātniskā projekta vadītājs ar savu projekta iesniegumu varētu piedalīties konkursā, var būt iedibināta prakse projekta iesniegumu sākotnējā fāzē apstiprināt struktūrvienības vadītājam (LU). Saglabājot struktūrvienības centrālo lomu, arī var tikt ierobežota zinātnieka autonomija pilnīgi patstāvīgi noteikt savas grupas sastāvu, un tādējādi tiek apdraudēta būtiska akadēmiskās brīvības dimensija. Proti, potenciālie projektu vadītāji var just spiedienu projektu īstenošanā primāri iesaistīt attiecīgās struktūrvienības pārstāvjus. Tāpat projekti var tikt uzskatīti par struktūrvienības finanšu problēmu risinājumu, jo nepietiekamā bāzes finansējuma dēļ vairums zinātnieku atalgojumu struktūrvienībās, kurās ir ievēlēti akadēmiskajos amatos, būtībā nesaņem vai arī tas ir simbolisks nelielas slodzes dēļ, kāda zinātniekiem bieži vien tiek piedāvāta amatu konkursos¹². Tāpat zinātniskās grupas piesaiste konkrētai struktūrvienībai rada izaicinājumu īstenot mūsdienīgu zinātnē aktuālo un dažādos finansējuma konkursos augstu vērtēto mērķi – starpdisciplināritāti. Jāņem vērā arī fakts, ka nereti struktūrvienības vadītājs kā praktizējošs zinātnieks konkurē par projekta finansējumu tajā pašā konkursā. Ciešā zinātnisko grupu piesaiste struktūrvienībām rada arī administratīvu un hierarhisku sajukumu un nereti neskaidrības par kompetenču sadalījumu starp zinātnisko grupu, struktūrvienību, zinātniskās institūcijas centrālo administrāciju un zinātni administrējošajām institūcijām. **Struktūrvienību autonomija un to hierarhiskā dominance pār zinātnisko grupu tādējādi ir visai rudimentārs risinājums situācijā, kad zinātnes procesa centrā daudzviet pasaulē aizvien vairāk izvirzās zinātniskās grupas ar to vadītājiem priekšgalā.** Tām būtu jānodrošina aizvien lielāka administratīva autonomija vēl jo vairāk tādēļ, ka finansējumu iegūt ir iespējams galvenokārt ar projektu starpniecību, savukārt projektu līdzekļu piesaiste pamatā ir pašu zinātnieku nopelns.

2013. gadā veiktajā zinātnisko institūciju [izvērtējumā](#) starp zinātniskajām institūcijām un to struktūrvienību administrācijām veltītiem atzinīgiem komentāriem atsevišķos gadījumos norādīts gan uz

nepietiekamu dokumentācijas caurredzamību, gan administratīvās vadības vīzijas un radošuma trūkumu, kā arī negatīvi izcelta konservatīva un defensiva administrācijas attieksme. Kopumā zinātnes kopienā **būtu jākultivē iesaistīto pušu konsenss un ideja par to, ka mūsdienīga zinātnes darba organizācija prasa augsta līmeņa administratīvo veiktspēju, dinamiku, kā arī sadarbības un komunikācijas prasmi.**

Administratīvais slogs zinātniekiem ievērojami saruktu, ja palielinātos valsts budžeta finansēto pētniecības projektu īpatsvars. Kā norāda lietpratēji, neraugoties uz administratīva rakstura nepilnībām projektu pārvaldīšanā, ES struktūrfondu projekti pēc uzbūves ir sarežģīti, un to administrēšana ir īpaši **birokrātiska**.

Kopumā, pēc lietpratēju vērtējuma, Latvijā politiskā līmenī vēl aizvien ir nepieciešams pilnveidot izpratni par to, ka pētniecība un inovācijas ir būtiski attīstības un izaugsmes stimuli. Šādas izpratnes trūkuma pamatā var būt **“dinamikas pretruna”** starp politiskajā procesā pastāvošiem īstermiņa faktoriem un pētniecības un inovāciju vidē vērojamiem ilgtermiņa attīstības cikliem.

ANO lietpratēji rekomendē valstīm pēc Covid-19 krīzes pārlūkot un **pastiprināt** pētniecībai un attīstībai paredzētos finanšu mehānismus. 2008. gada finanšu krīzē gūtā pieredze liecina, ka tās valstis, kuru inovāciju sistēmas bija salīdzinoši vājākas, no krīzes cieta vairāk un finansējuma samazināšana pētniecībai un attīstībai bremsēja šādu valstu attīstību. Tika kavēti sabiedrības noturības attīstīšanas procesi, kā arī uz zināšanām balstītas ekonomikas veidošana. Arī Latvijā globālās **finanšu krīzes ietekme** uz zinātnes nozari bija postoša un ar ilglaicīgām sekām. 2009. gadā finansējuma apmērs zinātnei bija vairs tikai 60 % no iepriekšējā gada līmeņa, pirmskrīzes rādītājus sasniedzot tikai 2014. gadā. Ieguldījumu apmērs zinātnē, cik vien iespējams, būtu **jāsaglabā** pat smagos fiskālajos apstākļos, kādi var būt sagaidāmi pēc Covid-19 krīzes.

Atsauces

¹ Atbilstoši [Zinātniskās darbības likumam](#) zinātnieks ir fiziskā persona, kura veic zinātnisko darbību un ir ieguvusi zinātnisko kvalifikāciju. Zinātnieka statusu nosaka viņa zinātniskā kvalifikācija, personiskie sasniegumi zinātnē un ekspertu vērtējums.

² **Veidmane, E., 2020.** Ne tikai politiskā, bet arī zināšanu vara vajadzīga: [Intervija ar Ivaru Kalviņu, Andreju Ērgli, Ojāru Spārīti un Baibu Rivžu]. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 20. februārī.

³ Darba sludinājumi Latvijas Universitātē pieejami pie apskata autora.

⁴ **Reinberga, S., 2019.** Arī Saeimas komisijā izskan bažas par IZM lēmumu atvēlēt 4,1 miljonu eiro daļībai Eiropas Kosmosa aģentūrā. *LETA*, 16. oktobrī.

⁵ Materiāli pieejami pie apskata autora.

⁶ Sk. piemēram, LU 20.03.2017. rīkojums Nr. 1/98 “Par Kārtības stundas tarifa likmes noteikšanu apstiprināšanu”.

⁷ **Metris, 2011.** *Country Report: Social Sciences and Humanities in Latvia. 2011 Report.* European Commission; DG-Research, p. 7.

⁸ **Bonaccorsi, A. (ed.)** *The Evaluation of Research in Social Sciences and Humanities.* Springer International Publishing, 2018.

⁹ **McIntyre, L., 2018.** *Post-Truth.* Cambridge: The MIT Press.

¹⁰ Latvijas Republikas Valsts kontroles ziņojums “Izvērtējums par ļoti mazo un mazo valsts tiešās pārvaldes iestāžu darbību”.

¹¹ Materiāli pieejami pie apskata autora.

¹² Darba sludinājumi Latvijas Universitātē pieejami pie apskata autora.

Pārpublicēšanas, citēšanas vai citādas izmantošanas gadījumā atsauce uz apskatu, tā autoru un Latvijas Republikas Saeimu ir obligāta. Nekomerčiālos nolūkos apskatu drīkst pārpublicēt vai citādi izmantot bez īpašas saskaņošanas ar Latvijas Republikas Saeimu un apskata autoru.

Latvijas Republikas Saeima un apskata autors nav atbildīgi par apskatā iekļautās informācijas tālāku izmantošanu un tās radītajām sekām.

Apskats neatspoguļo Latvijas Republikas Saeimas kā likumdevēja viedokli.

Visas mantiskās tiesības uz apskatu pieder Latvijas Republikas Saeimai.